

Jerzy Czołgoszewski

Sylwetki i patriotyczne postawy kawalerów Orderu Virtuti Militari – nadzorców więzień w Królestwie Polskim

Profiles and patriotic attitudes of the bachelors of the Order of Virtuti Militari – prison supervisors in the Kingdom of Poland

W Królestwie Polskim carskie władze stanowiska nadzorców więzień najchętniej powierzały dymisjonowanym oficerom wojska. W trakcie kwerendy akt źródłowych okazało się, że spośród wielu pretendenców, którym powierzono funkcje nadzorców więzień, było trzech dawnych żołnierzy Księstwa Warszawskiego, odznaczonych najwyższym polskim odznaczeniem wojskowym Orderem Krzyża Wojskowego „Virtuti Militari”, których sylwetki i patriotyzm nie zostały dotychczas opisane. Celem artykułu jest ukazanie sylwetek i patriotycznych postaw trzech kawalerów Virtuti Militari, Feliksa Stępnickiego, Franciszka Zalewskiego i Maksymiliana Ćwierczakiewicza, których w Królestwie Polskim mianowano nadzorcami więzień. Aby zrealizować zamierzenie dotarło do źródeł archiwalnych, przebadano materiały więzienne i wojskowe oraz zapoznano się z pamiętnikami żołnierzy omawianych czasów. Poza monografią autora na gruncie nauk społecznych zagadnienia związane z postawami kandydatów nominowanych na stanowiska nadzorców więzień w Królestwie Polskim nie były podejmowane. W celu uzupełnienia omawianej problematyki postanowiono poznać najważniejsze fakty dotyczące ich środowiska rodzinnego, wychowania i edukacji oraz przebiegu kariery wojskowej i służby urzędniczej.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, środowisko rodzinne, edukacja, patriotyzm, Virtuti Militari, nadzorca więzienia

In the Kingdom of Poland, the tsarist authorities preferred to entrust the positions of prison supervisors to dismissed army officers. During the query of the source files, it turned out that among all the pretenders entrusted with the function of prison supervisors, there were three former soldiers of the Duchy of Warsaw, decorated with the highest Polish military decoration – the Order of the Military Cross „Virtuti Militari”, whose profiles and patriotism have not been described yet. The aim of the article is to present patriotic figures and attitudes of three Virtuti Militari bachelors, Feliks Stępnicki, Franciszek Zalewski and Maksymilian Ćwierczakiewicz, who were nominated as prison supervisors in the Kingdom of Poland. To realize this intention, archival sources were reached, prison and military materials were examined and the memoirs of soldiers of that times were discussed. Apart from the author’s monograph based on social sciences, the issues related with the attitudes of candidates nominated for the position of prison supervisors in the Kingdom of Poland, were not discussed yet. In order to complete discussed topic, the author decided to learn the most important facts about their family environment and education, progress of their military career and clerical service.

Key words: Kingdom of Poland, family environment, education, patriotism, Virtuti Militari, prison supervisor

Wprowadzenie

Jeden z prezentowanych w niniejszym opracowaniu kawalerów Orderu Virtuti Militari, który uczestniczył w wojnie polsko-rosyjskiej 1792 r. toczonej w obronie Konstytucji 3 maja, zapewne nie przypuszczał, że będzie świadkiem historycznej decyzji króla Stanisława Augusta Poniatowskiego – ustanowienia na cześć odważnych uczestników – najwyższego polskiego odznaczenia wojennego Orderu Krzyża Wojskowego „Virtuti Militari”. Według pierwotnego statutu można było go uzyskać tylko za szczególne zasługi na polu walki, za czyny dokonane w obliczu nieprzyjaciela. Ponadto od kandydatów wymagano „nieskazitelnego charakteru i moralności, gorliwości w służbie, przykładania się do niej, konduity nieskazitelnej, dowodów wreszcie pewnej wartości obywatelskiej i patriotycznej”¹.

---

¹ W. Tokarz, *Pierwotny statut Orderu Krzyża Wojskowego („Virtuti Militari”)*, „Bellona” 1927, t. XXVI, s. 324, 327.

Przyszli nadzorcy więzień w Królestwie Polskim w szeregach wojsk Księstwa Warszawskiego brali udział w zwycięskiej wojnie z Austrią w 1809 r. W trakcie tej kampanii za dokonanie bohaterskich czynów zostali odznaczeni Krzyżem Virtuti Militari. Najwyższym spośród pięciu klas Krzyżem Kawalerskim (III klasy) został ozdobiony kapitan piechoty Maksymilian Ćwierczakiewicz, natomiast pozostali – kapitan ułanów Feliks Stępnicki oraz porucznik piechoty Franciszek Zalewski – otrzymali Krzyże Złote (IV klasy). Nie jest wykluczone, że się znali osobiście. Wszyscy otrzymali patent potwierdzający przyznanie orderu z dniem 1 stycznia 1810 r. Jedną z uroczystości o patriotycznym charakterze, podczas której przed występującym ze sztandarami frontem paradnym wojska krzyże wręczał osobiście książę Józef Poniatowski, odbyła się na polu między miastem i Wisłą w Krakowie².

Badanie losów nadzorców więzień w Królestwie Polskim jest rozwinięciem dociekań autora związanych z rozwojem więziennictwa oraz polityką penitencjarną carskiego zaborcy na ziemiach polskich. Celem artykułu jest analiza sylwetek i patriotycznych postaw trzech byłych żołnierzy Księstwa Warszawskiego, których odznaczono najwyższym polskim orderem wojennym Krzyżem Virtuti Militari, i którym w Królestwie Polskim powierzono funkcje nadzorców więzień.

Środowisko rodzinne i edukacja jako źródła kształtowania postaw patriotycznych

Najstarszy z bohaterów Feliks Stępnicki urodził się około 1770 r. we wsi Bereźce położonej koło Krzemieńca na Wołyniu, z matki Teresy Jądzielowny i ojca Jakóba Stępnickiego. W 1780 r. został oddany do cieszących się uznaniem szkół pijarskich w Międzyrzeczu Koreckim, w powiecie łuckim. Do szkoły, w której nauka podzielona była na trzy klasy niższe i trzy wyższe, uczęszczał przez sześć lat³. W ówczesnym czasie było to solidne wykształcenie, ponieważ kolegium prowadzone przez

---

² K. Filipow, *Order Virtuti Militari 1792-1945*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 1990, s. 34-41.

³ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Komisja Województwa Mazowieckiego/Rząd Gubernialny Warszawski (KWM/RGW), sygn. 3428, *Akta personalne Stępnickiego [Feliksa], intendenta Domu Kary i Poprawy [w Warszawie]*, k. 2; A. Moszyński, *Monografia Kollegium i Szkoły pijarskiej w Międzyrzeczu-Koreckim*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Ignacego Stelcła, Kraków 1876, s. 2, 54, 94.

pijarów wzorowało się na Collegium Nobilium w Warszawie oraz nauczało według ustawy szkolnej, której projekt opracował Stanisław Konarski. Do kolegium przyjmowano chłopców w wieku od 8 do 13 lat, którzy umieli czytać, pisać oraz znali cztery działania arytmetyczne. Powinni także posiadać podstawy znajomości języka niemieckiego i francuskiego. W przypadku gdy kandydat miał lepsze przygotowanie do nauki, przyjmowano go od razu do klasy drugiej lub wyższej. Natomiast gdy miał zaległości w nauce, do jednej klasy uczęszczał dłużej niż rok. Program nauczania, oprócz kształcenia intelektualnego, kładł nacisk także na rozwój fizyczny i moralny uczniów. Wychowankowie mieszkali w konwiktach, nieliczni u rodziców, a pozostali na stancjach. Biedniejsi uczniowie mogli liczyć na ulgi w opłacie za internat (wahała się od 800 do 1200 złp rocznie) lub nawet byli przyjmowani za darmo⁴. Jego żoną była Tekla z Sobieskich, miał dwóch synów – Aleksandra (ur. 1810 r.) i Edwarda (ur. 1813 r.)⁵. Zmarł ok. 1840 r.

Kolejny uczestnik Franciszek Zalewski⁶ urodził się w 1784 r. we wsi Szymanów k. Sochaczewa na Ziemi Mazowieckiej. Wychowywał się w duchu tradycji patriotycznych kultywowanych przez jego ojca Józefa Zaleskiego, który był dawnym oficerem Wojsk Polskich. Z powodu śmierci ojca Franciszek oddany został pod opiekę stryja. Uczył się w szkołach w Łęczycy, w której działały w tym czasie tzw. szkoły podwydziałowe. Zakres nauki był stosunkowo szeroki, a priorytetem w ich organizacji było wychowanie patriotyczne i obywatelskie młodego pokolenia. Według słów Zygmunta Glogera nauki w nich tak prowadzono „aby ci co kończyli na nich swoją edukację i nie przechodzili do szkół wydziałowych, czyli wojewódzkich, lecz wstępowali do seminariów duchownych, wojska, biur, rzemiosł i obowiązków prywatnych, mieli o rzeczach najpotrzebniejszych gruntowne wiadomości podstawowe”⁷. Ponieważ mieszkał na terenach zaboru pruskiego na dalsze nauki wyjechał na pięć lat do Frankfurtu nad Odrą w celu poznania języka niemieckiego. Po ich zakończeniu powrócił na łono rodziny i zatrudnił się w biurze landrata (starostwie) powiatu żywieckiego, w którym przepracował dwa lata. Pracę urzędniczą

---

⁴ T. Ochenduszko, B. Pałac, *Kolegium pijarskie w Międzyrzeczu Koreckim w okresie pobytu w nim Józefa Hermana Osińskiego*, „Maszyny Elektryczne – Zeszyty Problemowe” 2018, nr 4, s. 190.

⁵ <http://www.sejm-wielki.pl/b/le.3526.1.2>, (dostęp: 15.03.2022 r.).

⁶ AGAD, KWM/RGM, sygn. 4094, *Akta personalne Zalewskiego [Franciszka], intendenta więzienia łęczyckiego*, k. 7. On sam podpisywał się Zaleski.

⁷ M. Rawicz-Witanowski, *Monografia Łęczycy*, Główny Skład w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, Kraków 1899, s. 178.

zakończył po oddaniu mu przez stryja gospodarstwa, na którym pozostawał do 1806 r. W tym czasie ożenił się i urodziło mu się troje dzieci, syn oraz dwie córki. W dostępnych aktach brak daty jego śmierci⁸.

Najmłodszy z bohaterów Maksymilian Ćwierczakiewicz urodził się 10 września 1785 r. w Raciążu, w powiecie mławskim. Jego rodzicami byli mieszczanie Szymon i Urszula z d. Korusiewicz. Był wyznania rzymskokatolickiego. W wieku 13 lat został wysłany na nauki do Warszawy, gdzie w latach 1798-1802 uczęszczał do pojezuickich szkół publicznych. Odbył cały kurs nauki wynoszący wówczas sześć klas. Po ukończeniu szkoły powrócił w rodzinne strony i w 1804 r. rozpoczął karierę zawodową w charakterze aplikanta w urzędzie landrata powiatu mławskiego. Znał język francuski i niemiecki. W 1815 r. ożenił się z Henryetą Stryjeńską (1786-1875), siostrą Zygmunta Stryjeńskiego, pułkownika armii Księstwa Warszawskiego, następnie generała brygady w Powstaniu Listopadowym. Miał siedmioro dzieci, które wychowywał w duchu patriotycznym⁹. Syn Józef Ćwierczakiewicz (ur. 1821 r.) był dziennikarzem, brał udział w Powstaniu Styczniowym 1863 r. Zagrożony aresztowaniem wysłany został do Francji, gdzie z upoważnienia Komitetu Centralnego Narodowego m.in. zajmował się zakupem broni dla wojsk powstańczych. Syn Stanisław Ćwierczakiewicz (ur. 1823 r.), trzy lata przed jego śmiercią, poślubił Lucynę Ćwierczakiewicz, z domu von Bachman, publicystkę, popularną autorkę książek kucharskich, kalendarzy i poradników. Ich rodzina również była zaangażowana po stronie powstańców styczniowych¹⁰.

Z powodu udziału w powstaniu listopadowym Heroldia Królestwa Polskiego w 1839 r. odmówiła Maksymilianowi Ćwierczakiewiczowi prawa do szlachectwa dziedzicznego, które przysługiwało mu jako prawo nabyte przed zmianą przepisów w 1836 r., z tytułu posiadanego stopnia wojskowego majora. Nie pomogła nawet protekcja znanego mu dowódcy wojskowego z czasów napoleońskich, generała adiutanta Józefa Rautenstraucha, w postaci świadectwa o jego pasywnej roli w powstaniu. Zajmowane stanowisko nadzorca więzienia, które było objęte IX klasą

⁸ AGAD, KWM/RGM, sygn. 4094, k. 4-7.

⁹ AGAD, Komisja Województwa Mazowieckiego/Rząd Gubernialny Warszawski (KWM/RGW), sygn. 564, *Akta personalne Ćwierczakiewicza Maksymiliana, nadzorca Więzienia Karnego w Warszawie*, k. 54, 70-71, 129; *Zygmunt Karol Stryjeński, Polski Słownik Biograficzny, t. XLIV/2006-2007*, <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/zygmunt-karol-stryjenski>, (dostęp: 24.04.2022 r.).

¹⁰ S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 305-306, 329; M. Sztokfisz, *Pani od obiadów. Lucyna Ćwierczakiewiczowa. Historia życia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2018, s. 91-95, 201-205.

rangi urzędu, upoważniało tylko do prawa szlachectwa osobistego. Dopiero po udekorowaniu przez cara Mikołaja I orderem św. Stanisława 3 klasy w 1842 r. został oficjalnie zapisany do ksiąg szlachty dziedzicznej Guberni Warszawskiej¹¹.

W czasie pełnienia obowiązków nadzorca mieszkał wraz z rodziną w pomieszczeniach Arsenалу przy ul. Długiej w Warszawie. Późną jesienią 1852 r., po dwudziestu latach służby ciężko zachorował, m.in. na kilkanaście miesięcy stracił głos. Wpływ na jego stan zdrowia miały trudne warunki bytowe panujące w zimnych pomieszczeniach obiektów więziennych. Zmarł 3 czerwca 1855 r., w wieku 69 lat, na panującą w więzieniu cholere. Został pochowany w grobie rodzinnym na Starych Powązkach w Warszawie (kwatery 20-4-20)¹². O jego śmierci informowały stołeczne gazety, a w Kurjerze Warszawskim z 4 czerwca 1855 r. ukazał się nekrolog: „Maxymiljan Cwierciakiewicz, b. Major b. W.P., Nadzorca Więzienia Głównego Karnego w Warszawie, wczoraj zakończył życie, przeżywszy lat 69. Pozostała Wdowa z Rodziną, zaprasza Krewnych, Przyjaciół i Znajomych, na wyprowadzenie zwłok, z pod Nru 563, na smętarz Powązkowski, jutro godzinie 6tej po południu”¹³.

Patriotyzm i kariera wojskowa bohaterów Orderu Virtuti Militari

Jako pierwszy wstąpił do wojska Feliks Stępnicki. W 1786 r., mając zaledwie 16 lat, zaciągnął się w stopniu podporucznika do stacjonującej na Ukrainie i Podolu 7 Brygady Kawalerii Narodowej 1 Ukraińskiej¹⁴. Brał udział w potyczkach z wojskami rosyjskimi, które w 1792 r. wkroczyły na teren Rzeczypospolitej w celu wsparcia konfederacji targowickiej.

¹¹ AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 41-47, 53-54, 61-65, 74, 124, 126; AGAD, Deputacja Szlachecka i Kancelaria Marszałka Szlachty Guberni Warszawskiej, sygn. 91, *Akta [...] wylegitymowanej szlachty oddziału mazowieckiego miasta Warszawy*, vol. I, k. 119, 121; E. Sęczys, *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2000, s. 114.

¹² AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 85, 88, 90, 102, 104; *Akt zgonu: Warszawa Nawiedzenie NMP (obecnie m. Warszawa), 647/1855*, http://szukajwarchiwach.pl/72/160/0/-/26/skan/full/t2U-s4z2mZeJ_Sy2FoHM4g, (dostęp: 17.02.2022 r.); *Warszawskie Zabytkowe Pomniki Nagrobne*, https://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=6052, (dostęp: 17.02.2022 r.).

¹³ „Kurjer Warszawski” 1855, nr 144, z 23 maja (4 czerwca), s. 746; nr 169 z 19 czerwca (1 lipca), s. 878; nr 170, z 20 czerwca (2 lipca), s. 881; „Gazeta Codzienna” 1855, nr 145, z 24 maja (5 czerwca), s. 4.

¹⁴ AGAD, KWM/RGW, sygn. 3428, k. 2.

W ich trakcie mógł uczestniczyć w boju pod Zieleńcami, po którym król Stanisław August Poniatowski ustanowił order Virtuti Militari. Nie wiedział jeszcze wówczas, że także jego spotka zaszczyt otrzymania tego najważniejszego orderu wojennego¹⁵. W 1794 r. walczył w przegranej bitwie z Rosjanami pod Maciejowicami, podczas której został ranny w nogę i trafił do niewoli. W starciu tym zginęło lub zostało rannych ok. 6 tys. żołnierzy insurekcji kościuszkowskiej, a przeszło tysiąc, łącznie z ciężko rannym Tadeuszem Kościuszką, dostało się do niewoli. Bitwa ta przesądziła o klęsce powstania oraz w konsekwencji o upadku Rzeczypospolitej na ponad 120 lat¹⁶. Za udział w tym ciężkim boju w 1794 r. otrzymał awans na stopień porucznika. Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego, od 1807 r. Feliks Stępnicki służył w zorganizowanym w Płocku 2 pułku lekkiej jazdy legionu I. W połowie roku pułk przybył do Warszawy i stacjonował w Łazienkach. 11 listopada 1808 r. paradzie pułku w Warszawie przyglądał się król saski i księżę warszawski Fryderyk August I¹⁷. Wydanym przez niego patentem nr 214 z 11 marca 1809 r. został mianowany kapitanem. 2 pułk ułanów brał udział w wojnie 1809 r. z Austrią, w której wojska Księstwa Warszawskiego pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego walczyły jako sprzymierzeniec Napoleona. W trakcie tej kampanii posuwający się w kierunku Krakowa 2 pułk jazdy stał się 7 lipca z oddziałem piechoty austriackiej pod Przedborzem nad Pilicą (włączonego do późniejszego województwa sandomierskiego) i wziął do niewoli 60 jeńców, a reszta nieprzyjacielskiego wojska uległa rozproszeniu¹⁸. To właśnie za ten czyn kapitan Feliks Stępnicki 1 stycznia 1810 r. został odznaczony Orderem Virtuti Militari – Krzyżem Złotym (IV klasy). Brak jest informacji, z jakich powodów odszedł z wojska. Decyzją ministra wojny 21 stycznia 1811 r. został zwolniony ze służby wojskowej z prawem do noszenia munduru wojskowego. Przywilej ten potwierdził w 1817 r. naczelny dowódca Wojsk Polskich wielki książę Konstanty, faktyczny namiestnik cara w Królestwie Polskim¹⁹.

---

¹⁵ B. Gembarzewski, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Nakładem Tow. Wiedzy Wojskowej, Warszawa 1925, s. 9, 59.

¹⁶ L. Wegner, *Bitwa pod Maciejowicami dnia 10 Października 1794*, Czcionkami A. Poplińskiego, Poznań 1863, s. 25-34.

¹⁷ B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807-1814*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1905, s. 138.

¹⁸ *Rys historyczny kampanii odbytej w roku 1809 w Księstwie Warszawskim pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego*, Nakładem Jana Konstantego Żupańskiego, Poznań 1869, s. 105.

¹⁹ AGAD, KWM/RGW, sygn. 3428, k. 2.

Z kolei 22-letni Franciszek Zalewski 24 listopada 1806 r. wraz z innymi poborowymi został powołany w stopniu kadeta do formującego się w Kaliszu 1 pułku piechoty liniowej, którego komendę wkrótce objął generał Józef Zajączek. W latach 1807-1809 był przykomenderowany do podinspektora rewizyjnego kawalerii i artylerii podpułkownika Józefa Wyszkowskiego²⁰. Do jego obowiązków należały inspekcje, które odbył m.in. w 5 pułku strzelców oraz 3 i 4 pułku jazdy w Krzepicach, Siewierzu, Kozięłowach, Kępnie, a także w batalionie artylerii w Częstochowie. Szybko awansował: w 1806 r. na stopień kaprała, następnie furiera, a w 1807 r. na starszego sierżanta oraz adiutanta-podoficera²¹. Do korpusu oficerskiego został przyjęty 15 sierpnia 1807 r., kiedy mianowano go na podporucznika, a po dwóch latach awansował na porucznika²². W 1809 r. otrzymał przydział do 4 pułku piechoty galicyjsko-francuskiej, który rok później został przemianowany na 16 pułk piechoty. Pozostawał tam w 2 batalionie pod dowództwem podpułkownika Piotra Szembeka. W trakcie kampanii wojennej Księstwa Warszawskiego z wojskami austriackimi 10 lipca 1809 r. pod Żarnowcem k. Krakowa podpułkownik Szembek dowodził przednią strażą kolumny armii polskiej. Śmiałym rekonesansem pułk zdobył wieś Wielkie Łany i wziął do niewoli całą kompanię austriackiego regimentu²³. Za gorliwe poświęcenie się i skuteczne wsparcie przeprowadzonego ataku porucznik Franciszek Zalewski został najpierw wyróżniony w rozkazie dziennym szefa sztabu generalnego przez generała Józefa Fiszera, a następnie odznaczony Orderem Virtuti Militari – Krzyżem Złotym (IV klasy). W Patencie orderu nr 3233 z 1 stycznia 1810 r., który w imieniu króla saskiego i księcia warszawskiego Fryderyka Augusta podpisał minister wojny książę Józef Poniatowski, podkreślono waleczne i patriotyczne postępowanie uhonorowanego:

„Fryderyk August z Bożej Łaski Król Saski Xiążę Warszawski. Chcąc dać dowód publiczny Naszego Szacunku i Ukontentowania Franciszkowi Zaleskiemu Porucznikowi Pułku 16. Piechoty Woysk Naszych Xięztwa Warszawskiego, za iego postępowanie waleczne i patryotyczne daliśmy mu i ozdabiamy go krzyżem złotym Orderu Woyskowego Xięztwa

---

²⁰ B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie...*, op. cit., s. 58, XLVI.

²¹ A. Białkowski, *Pamiętniki starego żołnierza*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1903, s. 13.

²² AGAD, KWM/RGM, sygn. 4094, k. 4-7, 16-17, 53, 56-58, 60-61, 65-67.

²³ *Rys historyczny...*, op. cit., s. 105.

Warszawskiego. A zatem używać będzie honorów wszelkich i korzyści jakie są i jakie będą mogły być przywiązaniem do tej ozdoby”²⁴.

Po zakończeniu wojny z Austrią porucznik Franciszek Zalewski został przeniesiony z Krakowa do 11 pułku piechoty stacjonującego w Gdańsku, gdzie wyróżnił się walecznym, a przede wszystkim honorowym postępowaniem. We wrześniu 1810 r. został oddelegowany na Półwysep Helski gdzie dowodził grupą ok. 50 żołnierzy wyposażonych w dwa działa artyleryjskie. Jego oddział wziął czynny udział w blokadzie handlowej nałożonej przez Napoleona na Wielką Brytanię w celu doprowadzenia do jej klęski w wojnie z Francją. Strzelając z armat, odpierał z podległymi mu żołnierzami zbrojny atak angielskiej fregaty „Tartarus” wyposażonej w 36 dział, która ściagała dwa francuskie kapry kryjące się za szaniami Helu. Na groźby kapitana okrętu, że „cały półwysep w popiół obróci” w przypadku, gdy nie pozwoli mu się zniszczyć francuskich statków, to odpowiedział: „iako na dowódcę i człowieka honoru przystało, zwracając uwagę na jego niesławę, któryby popadł powszechnie, gdyby się dopuścił brać zemstę z spokojnych mieszkańców, którzy do walki nie należeli”²⁵.

Przed wyprawą Napoleona na Rosję stacjonujący w Gdańsku 11 pułk przeszedł na żołd francuski i został włączony do tworzonej Wielkiej Armii. Do każdego pułku przyłączono pluton artylerii pieszej, obsługujący dwa działa. Kampanię rosyjską 1812 r. pułk odbył w 7 dywizji generała *Charlesa Grandjean`a* wchodzącej w skład I korpusu marszałka *Louisa Davout`a*. Korpus walczył w największych bitwach kampanii m.in. pod Smoleńskiem, Borodino, Małojarosławcem, Berezyną. Później dywizja przeszła do X korpusu marszałka *Etienne Macdonalda*, który operował w rejonie Rygi. Ostatecznie korpus został zmuszony do odwrotu w kierunku Elbląga i Gdańska²⁶. Porucznik Franciszek Zalewski wycofał się do Gdańska z grupą ok. osiemdziesięciu żołnierzy. Nie wiadomo gdzie dokładnie walczył. Prawdopodobnie w dalszym ciągu dowodził plutonem artylerii. W życiorysie pisanym na potrzeby objęcia stanowiska nadzorca więzienia w 1816 r. pominął całkowitym milczeniem swój udział w wojnie z Rosją, wspominając tylko, że „odbył Kampanię Północną pod komendą marszałka *Macdonalda*”. W Gdańsku 11 pułk wszedł w skład garnizonu dowodzonego przez adiutanta Napoleona generała *Jeana Rappa* i odznaczył się w obronie miasta przed wojskami rosyjskimi. Porucznik

²⁴ AGAD, KWM/RGM, sygn. 4094, k. 18.

²⁵ AGAD, KWM/RGM, sygn. 4094, k. 5-6; „Gazeta Warszawska” 1810, nr 78, z 29 września, s. 1386-1387.

²⁶ B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie...*, op. cit., s. 26, 75-77, 98.

Franciszek Zalewski natychmiast 5 stycznia 1813 r. został wysłany przez generała Rappa z pilnymi depeszami do stacjonującego w Warszawie księcia Józefa Poniatowskiego, któremu oddał je do rąk własnych. Za ten czyn został poinformowany przez podszefa sztabu pułkownika Józefa Rautenstraucha, że decyzją księcia został mianowany kapitanem oraz, że stosowna decyzja zostanie mu przesłana pocztą. Niestety nigdy taka oficjalna nominacja do niego nie dotarła. Do oblężonego Gdańska nasz bohater już nie wrócił, a przekazane mu depesze z wiadomościami dostarczył dowódcy IV Korpusu Wielkiej Armii, pasierbowi Napoleona, noszącemu tytuł wicekróla Włoch, generałowi Eugeniuszowi de Beauharnais, stacjonującemu przy kwaterze głównej w Poznaniu. Wobec naporu wojsk nieprzyjacielskich z wycofującym się sztabem trafił do Lipska, gdzie został wcielony do 14 pułku piechoty dywizji generała Jana Henryka Dąbrowskiego. Brał udział w różnych potyczkach, w tym w oswobodzeniu fortecy Wittenberga spod oblężenia oraz nad rzeką Łabą. W ostatniej Bitwie Narodów pod Lipskiem (16-19 października 1813 r.), w której zginął książę Józef Poniatowski, oddziały generała Dąbrowskiego walczyły u boku Francuzów, stawiając zacięty opór Prusakom i Rosjanom, okupiony jednak bardzo ciężkimi stratami. Za wykazane w tej bitwie męstwo 23 października 1813 r. porucznik Franciszek Zalewski został odznaczony Krzyżem Legii Honorowej (patent nr 41683), który był najwyższym odznaczeniem ustanowionym przez Napoleona za szczególne osiągnięcia cywilne i wojskowe²⁷.

Po klęsce pod Lipskiem pozostał przy Wielkiej Armii i z jej pozostałymi oddziałami wycofywał się przez Niemcy w kierunku Francji. Po drodze wziął udział w dowodzonej przez samego Napoleona zwycięskiej bitwie w dniach 30-31 października 1813 r. pod Hanau z atakującymi cofającą się armię wojskami Austro-Bawarskimi. W styczniu 1814 r. nastąpiła nowa organizacja niedobitków wojsk polskich pod Sedanem. W jej wyniku został umieszczony w kompanii gwardii honorowej pozostającej pod komendą generała Stanisława Woyczyńskiego. Po abdykacji Napoleona powrócił do kraju. W Królestwie Polskim porucznik Franciszek Zalewski ponownie został zaliczony do składu 11 pułku piechoty. Udział w wielu bitwach oraz odniesione w ostatniej kampanii wojennej rany znacząco wpłynęły na pogorszenie jego stanu zdrowia. Zła kondycja oraz potrzeba wsparcia rodziny spowodowały, że złożył prośbę o dymisję z wojska. Car,

---

²⁷ AGAD, KWM/RGM, sygn. 4094, k. 6-7, 53, 56-58.

biorąc pod uwagę zasługi wojenne, rozkazem dziennym z 14 (26) grudnia 1815 r. przychylił się do tej prośby i 30 grudnia 1815 r. Komisja Wojny Królestwa Polskiego zwolniła go ze służby wojskowej. Dodatkowo car na znak swojej satysfakcji wyraził zgodę na noszenie przez niego munduru²⁸.

Maksymilian Ćwierczakiewicz w grudniu 1806 r. jako dwudziestojednoletni młodzieniec odpowiedział na odezwę dwóch znaczących postaci związanych z powstaniem Legionów Polskich gen. Jana Henryka Dąbrowskiego oraz Józefa Wybickiego i zaciągnął się do organizowanych wojsk polskich. Został podporucznikiem w powstającym w Warszawie 10 pułku piechoty²⁹. Był weteranem wielu napoleońskich kampanii wojennych. W 1807 r. uczestniczył w oblężeniu bronionego przez Prusaków Gdańska oraz walczył w jednej z najważniejszych wojen napoleońskich, w zwycięskiej bitwie z Rosjanami pod Frydlandem, której jednym ze skutków było powstanie Księstwa Warszawskiego. Za zasługi wojenne szybko awansował – już po czterech miesiącach służby otrzymał stopień porucznika, a w 1808 r. został kapitanem. W szeregach 10 pułku piechoty Księstwa Warszawskiego w 1809 r. bronił przed próbującymi zdobyć Toruń wojskami austriackimi oraz stawał w zwycięskich bojach z Austriakami pod Zamościem. Brał udział w bitwie pod Żarnowcem na przedpolu Krakowa 11 lipca 1809 r. Walczył pod komendą podpułkownika Franciszka Czyżewskiego, który na czele 3 batalionu 10 pułku piechoty powstrzymywał austriackie natarcia oraz skutecznie atakował. Jego pułk okrążającym manewrem oraz czołowym atakiem na nieprzyjaciela zdobył miasto. Za wykazaną dzielność został wymieniony w wydanym 29 lipca 1809 r. w Krakowie rozkazie dziennym szefa sztabu generalnego generała Józefa Fiszera. Wraz z innymi wyróżniającymi się uczestnikami walk, w tym z bohaterami artykułu, 1 stycznia 1810 r. został odznaczony Orderem Virtuti Militari – Krzyżem Kawalerskim (III klasy)³⁰.

W połowie 1811 r. był przeniesiony do 16 pułku piechoty, w którym w 1812 r. został mianowany przez cesarza Napoleona na stopień podpułkownika. 24 sierpnia 1812 r. otrzymał nominację od majora generalnego księcia Neuchatel Aleksandra, na stanowisko szefa batalionu. W czasie przygotowań do wyprawy Napoleona na Rosję w 1812 r. 16 pułk stanowił

---

²⁸ B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie...*, op. cit., s. 26, 75-77, 98, 329-332, 347-355; AGAD, KWM/RGM, sygn. 4094, k. 6-7, 53, 56-61.

²⁹ AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 53.

³⁰ *Rys historyczny...*, op. cit., s. 105; AGAD, KWM/RGM, sygn. 4094, k. 16-17.

część V Korpusu Wielkiej Armii księcia Józefa Poniatowskiego pozostając w strukturach 16. Dywizji generała Józefa Zajączka. Pułk odznaczył się w bitwie pod Górą Walutyną, po której zdobyto Smoleńsk oraz w czasie odwrotu, w przeprawie przez Berezynę, gdzie poniósł ciężkie straty. Maksymilian Ćwierczakiewicz uczestniczył w kampaniach wojennych w 1813 r. i 1814 r. W pierwszej 9 października 1813 r. jego pułk posuwając się w kierunku Lipska, gdzie doszło do wielkiej Bitwy Narodów, dzielnie walczył w bitwie pod Chemnitz, w której odnotowano wiele ofiar. Natomiast w drugiej odtworzony po klęsce Napoleona w Rosji 16 pułk piechoty wszedł w skład 27. dywizji, która była częścią Wielkiej Armii i walczył w kampanii francuskiej, zakończonej obroną Paryża 30 marca 1814 r.³¹.

Po upadku Księstwa Warszawskiego w czasie nowej organizacji byłego Wojska Polskiego, w lutym 1815 r., nie uznano Maksymilianowi Ćwierczakiewiczowi napoleońskiego stopnia podpułkownika, został umieszczony w stopniu majora w 6 pułku piechoty liniowej. W tym pułku Królestwa Polskiego służył do 1821 r., kiedy został oddelegowany do pełnienia obowiązków majora placu Twierdzy Modlin, które objął na stałe dopiero w 1828 r. Do zadań majora placu, którego zaliczano do zastępców komendanta twierdzy ds. policyjnych, należało dbanie o bezpieczeństwo i sprawy porządkowe oraz m.in. zarządzanie aresztem. Po ustanowieniu w 1830 r. przez cara Mikołaja I odznaki za ciągłą nienaganną służbę wojskową otrzymał „Znak honorowy” z widniejącą na nim rzymską cyfrą XX, tj. za 23 lata 5 miesięcy i 4 dni nieskazitelnej służby oficerskiej³².

W czasie Powstania Listopadowego w dalszym ciągu sprawował funkcję majora placu twierdzy modlińskiej. 8 lipca 1831 r. Rząd Narodowy przyznał mu ponownie szarżę podpułkownika. W działaniach wojennych forteca nie odegrała znaczącej roli militarnej. Po okrążeniu twierdzy przez wojska rosyjskie i wycofaniu oddziałów powstańczych poza granice Królestwa, w tym zwłaszcza do Prus, dowódca fortecy generał brygady Ignacy Ledóchowski rozpoczął pertraktacje z Rosjanami o jak najlepsze warunki kapitulacji dla załogi. Maksymilian Ćwierczakiewicz był sygnatariuszem przygotowanej przez dowódcę i podpisanej przez znaczniejszych

---

³¹ AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 54, 61; B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie...*, op. cit., s. 102-103; J. Wimmer, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1978, s. 446.

³² AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 54, 75; *Przepisy o Znaku honorowym niemniej Lista imienna generałów, oficerów wyższych i niższych, oraz urzędników wojskowych, tak w służbie będących, jako też dymisyonowanych, Znakiem honorowym ozdobionych w Roku 1830*, Drukarnia Wojskowa, Warszawa 1830, s. 1-3.

oficerów załogi pełnej godności deklaracji z 8 października 1831 r. o zaprzestaniu walki, gotowości opuszczenia twierdzy oraz zdaniu się na łaskę cesarsko-rosyjskiej armii³³. Natomiast poważną rysą na jego honorze jest to, że zdradził dowódcy wojsk rosyjskich generałowi Jewgienijowi Gołowinowi starannie ukryte miejsca przechowywania w twierdzy zdobytych w powstaniu rosyjskich chorągwi i sztandarów. Jego czyn tym bardziej był godny potępienia, że generał Ignacy Ledóchowski stał się zakładnikiem Rosjan i musiał pozostać w twierdzy do czasu odnalezienia ukrytych zdobyczy. Żadne okoliczności nie wskazują na ujawnienie skrytek na rozkaz lub za wiedzą jego dowódcy³⁴. Obrońców modlińskiej fortecy nie spotkały znaczące represje ze strony władz carskich. Na osobisty rozkaz cara załoga Modlina, poza osobami uznanymi za podżegaczy i przywódców powstania, miała pozostać na wolności. Oficerowie, którzy zadeklarowali chęć dalszej służby wojskowej, otrzymali wezwanie do stawienia się w Komisji Rządowej Wojny (odpowiednik Ministerstwa Wojny) w celu ponowienia przysięgi homagialnej. 15 października 1831 r. w obecności wiernych carowi przedstawiciele komisji – pułkownika Michała Korytowskiego (późniejszego dowódcy Warszawskiego Dywizjonu Żandarmów) oraz naczelnego kapelana Aleksandra Ulidowicza – wygłosił jej rotę: „Ja Maksymilian Ćwierczakiewicz przysięgam Bogu Wszechmogącemu Mikołajowi I cesarzowi Wszechrosji królowi Polskiemu panu naszemu miłościwemu i jego następcy jego cesarzewiczowskiej mości Aleksandrowi Mikołajewiczowi, wierny być i wszelkie rozkazy zwierzchności z winnym wykonywać posłuszeństwem. Wszystko zaś, co by ku zdradzie i szkodzie jego cesarskkrótej [tak w tekście – zapewne skrót od cesarskokrólewskiej] mości zmierzać mogło przestrzegać i oddać przyrzekam, i za uroczysty przyjmuję obowiązek. Tak mi Boże dopomóż i niewinna Syna jego męka”³⁵.

Krótko jeszcze służył pod rozkazami rosyjskiego generała Ludwika Seddelera (Zeddelera) zajmującego się przyjmowaniem po carskiej

³³ AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 14; [K. Kołaczkowski], *Wspomnienia generała Klemensa Kołaczkowskiego*, ks. V, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków 1901, s. 150-151.

³⁴ [K. Kołaczkowski], op. cit., s. 153-155; N. Kasperek, *Powstańczy epilog. Żołnierze listopadowi w dniach klęski i internowania 1831-1832*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2001, s. 228, 287.

³⁵ AGAD, Komisja Rządowa Wojny, sygn. 478, *Lista imienna generałów, oficerów wyższych i niższych, tudzież urzędników wojskowych Armii Polskiej, będących w czynnej służbie na dniu 29 listopada 1830 roku, którzy wykonali na nowo przysięgę wierności Najjaśniejszemu Cesarzowi i Królowi i dopełnili przepisanych formalności*, k. 14, 102; N. Kasperek, *Powstańczy epilog...*, s. 287; [K. Kołaczkowski], op. cit., s. 154-155; R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*, t. 1, Wydawnictwo Trio, Warszawa 1995, s. 339.

amnestii powracających z Prus żołnierzy polskich uczestniczących w Powstaniu Listopadowym. W wyniku karnego rozwiązania w 1832 r. Wojska Polskiego Maksymilian Ćwierczakiewicz został zwolniony ze służby wojskowej w randze majora. Jego dwukrotne awanse na stopień podpułkownika okazały się nieskuteczne, ponieważ władze carskie tego stopnia nigdy mu nie potwierdziły. Sam zainteresowany także o to nie zabiegał, ponieważ były to nominacje za zasługi wojenne w wystąpieniach przeciwko carskiej władzy. Na poczet wysługi wojskowej zaliczono mu okres służby wynoszący 24 lata 2 miesiące oraz 21 dni. Komisja Rozpoznająca prawa byłych Wojskowych Polskich do emerytury lub dożywotniego wsparcia w 1836 r. uznała, że poprzez służbę w czasie powstania utracił prawo do emerytury, jednak przyznała, że posiada prawo do otrzymywania dożywotniego wsparcia finansowego w wysokości 425 rbs. 11 kop., tj. kwoty odpowiadającej połowie wypracowanej emerytury wojskowej³⁶.

Kawalerowie Orderu Virtuti Militari jako nadzorcy więzień w Królestwie Polskim

Kapitan Feliks Stępnicki po odejściu z wojska dalszą swoją karierę zawodową kontynuował w wojskowej służbie administracyjnej. Najpierw w 1812 r. dyrektor generalny administracji wojennej generał Józef Wielhorski nominował go na dozorcę I klasy magazynów żywnościowych, z płacą w wysokości 2500 zł rocznie. Następnie był adiunktem komisji wojennych. Patentem królewskim nr 2134 powierzono mu obowiązki komisarza wojennego. W 1814 r. w stopniu podinspektora służył w administracji koszar i zabudowań wojskowych, a w latach 1815-1818 pełnił obowiązki komendanta Straży Policijnej Konnej Miasta Stołecznego Warszawy³⁷. Nie wiadomo także, z jakich powodów zakończył służbę w policji konnej i rozpoczął pełnić obowiązki intendenta Domu Kary i Poprawy w Warszawie, które powierzono mu Reskryptem Komisji Województwa Mazowieckiego nr 20595 z 26 czerwca 1818 r. Ówczesne więzienie, po wydaniu w 1802 r. dekretu króla pruskiego o kasacie zakonu franciszkanów, znajdowało się w przebudowanej części klasztoru,

---

³⁶ AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 46, 58-60, 75-76; N. Kasperek, *Żołnierze powstania listopadowego w Prusach: powroty i emigracja*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1993, nr 1, s. 87.

³⁷ AGAD, KWM/RGW, sygn. 3428, k. 1-2; B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie...*, op. cit., s. 254-259, XXXVIII.

w którym mieścił się tzw. nowicjat. Nowopowstały Dom Kary i Poprawy mógł początkowo pomieścić ok. 150 więźniów, następnie jego etat przewidywał 200 miejsc, w tym dla ok. 20 chorych. Zakład ten funkcjonował do 1832 r., kiedy został przeniesiony do obiektów byłego Arsenалу Królewskiego przy ul. Długiej. Od 1810 r. obsadę więzienia stanowiło 20 osób etatowych oraz trzy stanowiska personelu dodatkowego. Więzieniem zarządzał intendent, któremu pomagał w pracach administracyjnych sekretarz. Ponieważ więźniowie pracowali w przywięziennej „fabryce” sukna, zatrudniano dwóch majstrów (warsztatowego i do przędzy). Pozostali pracownicy więzienia to gospodarz domu zajmujący się sprawami gospodarczymi, dwóch stróżów dziennych i dwóch nocnych, ośmiu dozorców, ponadto jeden dozorca i jedna dozorczyzna „przy chorych” oraz kucharka. Trzy osoby dochodzące to dwaj „urzędnicy zdrowia” – doktor i chirurg oraz kapelan. Kapitan Feliks Stępnicki był intendentem więzienia przez ok. cztery lata – do 1822 r.³⁸

Porucznik Franciszek Zalewski po zakończeniu służby wojskowej z końcem 1815 r. podjął starania w celu objęcia urzędu burmistrza miasta Łęczycy. Zdawał wymagany egzamin przed Komisją Województwa Mazowieckiego lecz nie uzyskał rekomendacji do otrzymania nominacji. Natomiast prawdopodobnie wówczas zaproponowano mu stanowisko intendenta miejscowego więzienia, które objął w pierwszych dniach maja 1816 r.³⁹. Węzienie w Łęczycy był to mały obiekt, początkowo pełnił rolę więzienia policyjnego. Władze pruskie w 1799 r. dokonały kasaty łęczyckiego klasztoru dominikanów, a dwa lata później zburzono wieże, rozebrano mur łączący klasztor z zamkiem i przebudowano na więzienie. 1 stycznia 1810 r. przetrzymywano w nim 41 więźniów, w tym 10 kobiet⁴⁰. Porucznik Franciszek Zalewski pełnił swoje obowiązki ok. dziesięć lat – do 1826 r.

Major Maksymilian Ćwierczakiewicz po zwolnieniu z wojska rozpoczął zabiegi o posadę nadzorca Domu Kary i Poprawy w Warszawie, który postanowieniem Rady Administracyjnej z 10 sierpnia 1832 r. został właśnie przeniesiony z klasztoru franciszkanów do gmachu zaadaptowanego na potrzeby więzienia byłego Arsenалу Królewskiego przy ul. Długiej 52.

---

³⁸ AGAD, KWM/RGW, sygn. 3428, k. 1; J. Czołgoszewski, *Geneza oraz kształtowanie się więziennictwa w I Rzeczypospolitej, Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. Od służby miejskiego do strażnika więziennego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2021, s. 144; <http://www.warszawa.franciszkanie-warszawa.pl/przewodnik/historia-kosciola/>, (dostęp: 10.05.2022 r.).

³⁹ AGAD, KWM/RGM, sygn. 4094, k. 62

⁴⁰ M. Rawicz-Witanowski, op. cit., s. 118-122; J. Czołgoszewski, op. cit., s. 125, 139, 256.

W 1838 r. obiekt zmienił nazwę na Więzienie Główne Karne. Na stanowisku nadzorcy (ten termin został wprowadzony zamiast „intendenta” w 1823 r. tzw. „Instrukcją Mostowskiego”) był wakant z powodu dymisji dotychczasowego zarządcy spowodowanej jego ciężką chorobą. W celu otrzymania nominacji Maksymilian Ćwierczakiewicz zwrócił się z pokorną prośbą do znanego mu z czasów służby w wojsku, Prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego rady stanu Rajmunda Rembielińskiego, motywując ją brakiem środków do życia oraz możliwością utrzymania żony i siedmiorga dzieci. W ocenie władz, solidne wykształcenie ogólne, nabyte w czasie służby wojskowej umiejętności w zakresie podejmowania decyzji, posiadane doświadczenie organizacyjne związane z zajmowaniem stanowiska szefa batalionu oraz znajomość zadań policyjnych w trakcie pełnienia obowiązków majora placu w twierdzy wojskowej, nie były wystarczające do zajmowania stanowiska nadzorcy więzienia. Dopiero poparcie udzielone przez rosyjskiego generała Ludwika Seddelera (Zeddelera), ostatniego przełożonego pod którego rozkazami służył, zdecydowało o zaakceptowaniu jego kandydatury. Decyzję w sprawie jego nominacji podjął osobiście stojący na czele Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (KRSWiOP) generał Aleksander Strogonow. Reskryptem KRSWiOP Nr z dnia 22 października 1832 r., został nominowany nadzorcą Domu Kary i Poprawy w Warszawie. Miał wówczas 47 lat. Jego urząd zaliczał się do IX klasy z przypisaną roczną pensją w wysokości 4000 złp. Było to wysokie wynagrodzenie, porównywalne z roczną płacą trzeciego w hierarchii po prezydencie stolicy (pensja 18000 złp) urzędnika miejskiego – buchaltera głównego, a po podwyżce do 5000 złp, zarabiał tyle ile drugi w hierarchii urzędnik miejski – kasjer główny⁴¹.

Więzienie, które miał objąć, od miejsca lokalizacji potocznie nazywano „Arsenałem”, a jego urządzenie w tym obiekcie było zamierzonym, symbolicznym upokorzeniem Polaków za zdobycie zbrojowni w czasie Powstania Listopadowego. Przetrzymany w nim więźniów kryminalnych oraz skazanych przed zesłaniem na Sybir. Kompleks murowanej piętrowej zabudowy od północy oraz parterowej skrzydeł zachodniej

---

⁴¹ *Kalendarzyk Polityczny na rok 1838*, Drukarnia przy ulicy Długiej Nr 591, Warszawa 1838, s. 239; *Instrukcja więzienna*, Annex do Nr. 1-go, *Decyzja zatwierdzająca ogólną instrukcję więzienną*, dnia 17 września 1823 r., No 1. Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego: Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. 6, *O aresztach i więzieniach*, t. I, Drukarnia S. Orgelbranda, Warszawa 1868, s. 329-387; AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 1, 4, 33-34, 38, 46; S. Siegel, *Ceny w Warszawie w latach 1816–1914*, Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 1949, s. 271.

i wschodniej osadzony był na rzucie prostokąta zbliżonym do kwadratu. Dwie wieżyczki oddzielały główne pomieszczenia zbrojowni od reszty zabudowań, a główna brama więzienia znajdowała się na osi skrzydła południowego i północnego. Izolacja więźniów była bardzo utrudniona, ponieważ przebywali oni w wieloosobowych celach, których okna wychodziły na dziedziniec więzienny, a segregacja ograniczała się do oddzielania karanych pierwszy raz od recydywistów⁴².

Po wejściu w życie Instrukcji więziennej z 17 września 1823 r. przyjęto zasadę, że nadzorca więzienia ma się zajmować zakupami z tzw. wolnej ręki artykułów żywnościowych (w 1829 r. zniesiono zamówienia żywności przez nadzorców na rzecz zamówień prywatnych) oraz odzieży, opału, światła, a także usługami pralniczymi, naprawą wyposażenia i drobnymi niezbędnymi zakupami. Ponadto w więzieniach, w których działały fabryki więzienne, dokonywać miał zakupów materiałów produkcyjnych w postaci płótna, drelichu, sukna itp. W celu zabezpieczenia prawidłowości wydatkowania przekazywanych nadzorcy na ten cel funduszy musiał złożyć kaucję w Banku Polskim. Od 1823 r. jej wysokość wynosiła dla więzień I klasy – 6000 złp, dla II klasy – 4000 złp, dla III klasy – 2000 złp. Kwota mogła być wpłacona w gotówce, zabezpieczona w formie listów zastawnych lub hipoteką dóbr ziemskich albo innej nieruchomości. Przed objęciem stanowiska Maksymilian Ćwierczakiewicz został wezwany do złożenia Papieru Stemplowanego Stempla Nominacyjnego w wysokości 80 złp oraz wpłaty kaucji I klasy w wysokości 6000 złp (złotych polskich). Kwota ta miała służyć jako zabezpieczenie środków finansowych przekazywanych nadzorcy na wydatki związane z działalnością więzienia oraz utrzymaniem ok. 200 więźniów. Ponieważ nadzorca nie posiadał takiego majątku wymaganą sumę poręczył za niego doktor medycyny i chirurgii August Höniq z małżonką, hipoteką zabezpieczoną na nieruchomości położonej na Rynku Starego Miasta pod nr 67⁴³. Po wypełnieniu powyższych formalności Komisja Województwa Mazowieckiego 16 listopada 1832 r. delegowała swojego przedstawiciela Teodora Jaszewskiego, rachmistrza wydziału policyjno-wojskowego, w celu przeprowadzenia procesu zdania i przejęcia obowiązków nadzorcy oraz sporządzenia stosownego

---

⁴² J. Czołgoszewski, op. cit., s. 183-184, 426, 439.

⁴³ *Instrukcja więzienna*, Annex do Nr. 1-go, *Decyzja zatwierdzająca ogólną instrukcję więzienną*, dnia 17 września 1823 r., No 1. Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego: Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. 6, *O aresztach i więzieniach*, t. I, Drukarnia S. Orgelbranda, Warszawa 1868, s. 339; *Instrukcja dla więzień i zakładów karnych Królestwa Polskiego*, Drukarnia S. Orgelbranda, Warszawa 1859, s. 17; AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 3, 16-17.

protokołu. W ówczesnym języku urzędniczym proces ten nazywano „instalacją na stanowisku”. Przy czynnościach tych obecni byli przedstawiciele nadzoru więzienia: sekretarz, pisarz oraz lekarz i jego pomocnik chirurg. Natomiast w najbliższą niedzielę w godzinach rannych mieli stawić się wszyscy strażnicy, których zamierzano poinformować o zmianie nadzorca oraz zobowiązać ich do należącego mu posłuszeństwa. Zakończeniem procesu nominacji było zobowiązanie nowego nadzorca do złożenia przed przewodniczącym komisji wojewódzkiej przysięgi, którą mieli obowiązek składać wszyscy obejmujący stanowiska i urzędy państwowe w Królestwie Polskim, zwanej „na wierność służby”⁴⁴.

Maksymilian Ćwierczakiewicz kontynuował działalność założonej z inicjatywy Fryderyka Skarbka szkoły dla małoletnich więźniów oraz rozwijał produkcję fabryki wyrobów konopnych, w której przy produkcji surowców na sienniki, ręczniki i ubiory letnie, pracowało 160 osób. Dbał również o wzorowy porządek i czystość oraz utrzymywanie karność wśród więźniów. Za te dokonania najpierw podwyższono mu pensję do 5000 zł rocznie, a w 1842 r. za „gorliwe przykładanie się do ulepszenia fabryki wyrobów konopnych przez więźni” został wyróżniony orderem św. Stanisława III klasy. Maksymilian Ćwierczakiewicz był nadzorcą Warszawskiego Głównego Więzienia Karnego przez prawie 23 lata – do 1855 r. W tym czasie dosłużył się stopnia urzędniczego asesora kolegijskiego VIII klasy, który był odpowiednikiem stopnia majora, jaki oficjalnie posiadał przy zwolnieniu z wojska⁴⁵. Chociaż stanowisko nadzorca więzienia w Królestwie Polskim nie cieszyło się społecznym prestiżem, to Maksymilian Ćwierczakiewicz dostrzegał znaczenie stosowania wobec więźniów środków poprawczo-wychowawczych, w postaci edukacji oraz zatrudnienia, które również współcześnie uznawane są za podstawowe środki oddziaływania penitencjarnego.

Podsumowanie

Zachowane materiały źródłowe nie pozwalają na pełną i wyczerpującą ocenę postaci bohaterów artykułu. Można było jednak przypuszczać,

---

⁴⁴ AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 9-14, 29; W. Jemielity, *Przysięga władcom Królestwa Polskiego z udziałem duchowieństwa katolickiego*, „Prawo Kanoniczne” 2002, nr 3-4, s. 212.

⁴⁵ AGAD, KWM/RGW, sygn. 564, k. 38, 75, 84; M. Kulik, *Armia Rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815-1856*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2019, s. 344;

że na kształtowanie ich patriotycznych postaw miało wpływ m.in. wychowanie w środowisku rodzinnym pielęgnującym poczucie obywatelskiego obowiązku za losy ojczyzny, a także nowoczesna, zawierająca pierwiastki patriotyczne edukacja. Należy wszakże podkreślić, że nadrzędnym celem ich postawy była idea odzyskania utraconego państwa. Dlatego już w wieku młodzieńczym wstąpili do wojska, w którym wyróżnili się bohaterskimi czynami, za które zostali uhonorowani Orderem „Virtuti Militari”, a jeden z nich został także odznaczony Krzyżem Legii Honorowej. Najtrudniej było określić motywy ubiegania się bohaterów artykułu o urząd nadzorcy więzienia. Z dociekań wynika, że najtrafniej przedstawia je zła sytuacja materialna byłego uczestnika Powstania Listopadowego, który otrzymane stanowisko zawdzięczał złożonemu aktowi lojalności oraz protekcji dawnych przełożonych wojskowych. Była to sytuacja charakterystyczna, zwłaszcza dla byłych powstańców, którzy byli dyskryminowani m.in. w oficjalnym uznaniu ich społecznego stanu szlacheckiego, w dostępie do urzędów państwowych, czy poprzez odbieranie im prawa do wysłużonej emerytury. Na losy bohaterów artykułu nie miało natomiast wpływu posiadanie Orderu Virtuti Militari, który przez cara Mikołaja I został zdeprecjonowany do zwykłej odznaki wojskowej, jaką otrzymali wszyscy rosyjscy żołnierze tłumiący Powstanie Listopadowe. Należy jednak zaznaczyć, że przedstawieni bohaterowie niezależnie od pełnionych w Królestwie Polskim funkcji nadal przekazywali i kultywowali tradycje patriotyczne, co miało wpływ na dalsze dzieje ich rodzin, ponieważ np. dzieci jednego z nich były zaangażowane w kolejny zbrojny wystąpieniu – Powstaniu Styczniowym.

Bibliografia

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Deputacja Szlachecka i Kancelaria Marszałka Szlachty Guberni Warszawskiej, sygn. 91, *Akta [...] wylegitymowanej szlachty oddziału mazowieckiego miasta Warszawy*.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Komisja Rządowa Wojny, sygn. 478, *Lista imienna generałów, oficerów wyższych i niższych, tudzież urzędników wojskowych Armii Polskiej, będących w czynnej służbie na dniu 29 listopada 1830 roku, którzy wykonali na nowo przysięgę wierności Najjaśniejszemu Cesarzowi i Królowi i dopełnili przepisanych formalności*.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Komisja Województwa Mazowieckiego/Rząd Gubernialny Warszawski, sygn. 564, *Akta personalne Ćwierciakiewicza Maksymiliana, nadzorcy Więzienia Karnego w Warszawie*.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Komisja Województwa Mazowieckiego/Rząd Gubernialny Warszawski, sygn. 3428, *Akta personalne Stępnickiego [Feliksa], intendenta Domu Kary i Poprawy [w Warszawie]*.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Komisja Województwa Mazowieckiego/Rząd Gubernialny Warszawski, sygn. 4094, *Akta personalne Zalewskiego [Franciszka], intendenta więzienia łęczyckiego*.
- Białkowski A., *Pamiętniki starego żołnierza*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1903.
- Czółgoszewski J., *Geneza oraz kształtowanie się więziennictwa w I Rzeczypospolitej, Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. Od służby miejskiego do strażnika więziennego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2021.
- Filipow K., *Order Virtuti Militari 1792-1945*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 1990.
- „Gazeta Codzienna” 1855, nr 145, z 24 maja (5 czerwca).
- „Gazeta Warszawska” 1810, nr 78, z 29 września.
- Gembarzewski B., *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Nakładem Tow. Wiedzy Wojskowej, Warszawa 1925.
- Gembarzewski B., *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807-1814*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1905.
- Instrukcja dla więzień i zakładów karnych Królestwa Polskiego*, Drukarnia S. Orgelbranda, Warszawa 1859.
- Instrukcja więzienna*, Annex do Nr. 1-go, *Decyzja zatwierdzająca ogólną instrukcję więzienną*, dnia 17 września 1823 r., No 1. Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego: Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. 6, *O aresztach i więzieniach*, t. I, Drukarnia S. Orgelbranda, Warszawa 1868.
- Jemieliuty W., *Przysięga władcom Królestwa Polskiego z udziałem duchowieństwa katolickiego*, „Prawo Kanoniczne” 2002, nr 3-4.

- Kalendarzyk Polityczny na rok 1838*, Drukarnia przy ulicy Długiej Nr 591, Warszawa 1838.
- Kasperek N., *Powstańczy epilog. Żołnierze listopadowi w dniach klęski i internowania 1831-1832*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2001.
- Kieniewicz S., *Powstanie styczniowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- [Kołaczkowski K.], *Wspomnienia generała Klemensa Kołaczkowskiego*, ks. V, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków 1901.
- Kulik M., *Armia Rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815-1856*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2019.
- „Kurjer Warszawski” 1855, nr 144, z 23 maja (4 czerwca); nr 169 z 19 czerwca (1 lipca); nr 170, z 20 czerwca (2 lipca).
- Moszyński A., *Monografia Kollegium i Szkoły pijarskiej w Międzyrzeczu-Koreckim*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządkiem Ignacego Stelcła, Kraków 1876.
- Ochenduszo T., Pałac B., *Kolegium pijarskie w Międzyrzeczu Koreckim w okresie pobytu w nim Józefa Hermana Osińskiego*, „Maszyny Elektryczne – Zeszyty Problemowe” 2018, nr 4.
- Przepisy o Znakach honorowym niemniej Lista imienna generałów, oficerów wyższych i niższych, oraz urzędników wojskowych, tak w służbie będących, jako też dymisyonowanych, Znakiem honorowym ozdobionych w Roku 1830*, Drukarnia Wojskowa, Warszawa 1830.
- Rawicz-Witanowski, M. *Monografia Łęczycy*, Główny Skład w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, Kraków 1899.
- Rys historyczny kampanii odbytej w roku 1809 w Księstwie Warszawskim pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego*, Nakładem Jana Konstantego Żupańskiego, Poznań 1869.
- Sęczys E., *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836-1861*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2000.
- Siegel S., *Ceny w Warszawie w latach 1816–1914*, Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 1949.
- Sztokfisz M., *Pani od obiadów. Lucyna Ćwierczakiewiczowa. Historia życia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2018.
- Tokarz W., *Pierwotny statut Orderu Krzyża Wojskowego („Virtuti Militari”)*, „Bellona” 1927, t. XXVI.
- Wegner L., *Bitwa pod Maciejowicami dnia 10 Października 1794*, Czcionkami A. Poplińskiego, Poznań 1863.
- Wimmer J., *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1978.
- Zygmunt Karol Stryjeński, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLIV/2006-2007.

Netografia:

https://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=6052

http://szukajwarchiwach.pl/72/160/0/-/26/skan/full/t2U-s4z2mZeJ_Sy2FoHM4g

<http://www.warszawa.franciszkanie-warszawa.pl/przewodnik/historia-kosciola/>

<http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/zygmunt-karol-stryjenski>

<http://www.sejm-wielki.pl/b/le.3526.1.2>